

Viljatöötlemise ajaloo Raplamaal - Veskid

Liivi Aarma

Põllupidamise kõrval oli maal teiseks suuremaks tegevusharuks viljatöötlemine. Enne vee või tuule jõul töötavate veskite ilmumist jahvatati leivavilja käsikiviga, mis jäi kasutusse ka veskite levides.

Käsikivide konstruktsioon oli igal pool ühesugune - kaks üksteise peal asetsevat maa-kivist raiutud silindrikujulist kivi läbimõõduga 50-60 cm ning kõrgusega 12-15 cm, kusjuures pealmist kivi sai kõrgemale või madalamale lasta, reguleerides nii kivide vahet vastavalt sellele, kui peent või jämedat jahu sooviti. Ülemise kivi küljes oli käsipuu, millega kivi ringi aeti.

13. sajand tõi kaasa mitmeid uusi tehnilisi lahendusi. Varasema tehnika olulisemaks saavutuseks tuleks pidada vee- ja tuulejõu kasutamise algust. Veejõudu rakendati mehhaaniliselt vesiratta abil ning nagu juba Euroopas, nii hakati siingi kasutama eelkõige seda veskit. Tehnilise mõtte hilisem areng viis vesiratta kaudu rakendatava vee jõu kasutamise üha uutele tootmisaladele – laudade saagimisele, vasehaamrite töötamisele, paberi valmistamisele, riide vanutamisele jm. Muinasaegele leivavilja käsikiviga jahvatamise kõrvale tõid ristisõdijad esimese ettevõtmisena vallutuse järel lääniks antud maadele, enamasti jõgede ja ojade kaldaile, veskid. Veskid teenisid omanikele nende enda leivajahu vajaduste rahuldamise kõrval ka tulu.

Esimest vesiveskit Eestis on kirjalikes allikates nimetatud Taani hindamisraamatus Koilas Jõelähtme kihelkonnas. Mõnevõrra hiljem on leidnud kirjasõnas ära märkimist Raplamaal aastatel 1278-1284 Kirivere (tänapäeva Vardi) küla vesiveski. Rapla ümbruskonnas on esimeste seas kirja pandud 1409. aastal Alus Nõuveere küla vesiveski, 1412. aastal Rapla küla vesiveski ja Valtu Sõmeruoja ja Kiio veskid ning Lihuveski jõeäärset Vahakõnnu ja Ahekõnnu külade veskid; 1437. aastal Kabala küla veski, 1446. aastal Kodila vesiveski ja 1457.

aastal *Ohukotsu* Mödra *Medder* ja Vetevilja *Petfilie* vesiveskid. Juuru kihelkonnas oli 1286. aastal kirjas Kuimetsa-Kaiu Rasala *Russele*, *Merto*, *Waville* ja Viirika *Vireke* veskid ning 1379. aastal Ingliste *Helule* küla vesiveski. Vigala kihelkonnas oli 1383. aastal Selgjärve *Tzelgerue* vana veski, 1389. aastal Sikenkose vesiveski ja 1488. aastal Päärdu Veskivilja vesiveski. Märjamaa kihelkonnas leidis ära märkimist 1419. aastal Valgu veski, 1427 Haimre veski ja 1430 Soosvere *Sorsever* küla veski. Hageri kihelkonnas on 1424. aastal kirja pandud Angerja vesiveski ja 1452. aastal Pajaka küla veski. Raplamaale jääva Kullamaa kihelkonna osas on esimesena mainitud 1516. aastal Loodna Sitakoti *Sittakot* küla veskit. Nii kujunes ordu aja lõpuks normiks, et igas maavalduses oli olemas jahu jahvatamiseks vähemalt üks veski. Põhja-Eestis ehitati suurem osa veskeid vesiveskitena, mis olid kindlamad ega sõltunud tuulest.

Samas olid vesiveskite kõrval kasutuses ka tuuleveskid. Esimesed teated tuuleveskitest Liivimaa territooriumil pärinevad 14. sajandist. Paar sajandit hiljem kerkisid Eestis mõisate juurde suured hollandi tüüpi peast pööratavad tuuleveskid. Eesti traditsioonilistes paekasutuspiirkondades, teiste seas Harju- ja Raplamaal, levisid enamasti üleni kivist kehandiga tuuleveskid.

Rootsi ajal soosisid mõisnikud talupoegade endi ehitatud veskeid, ka jagasid mõisad hoolduskulusid talupoegadele. Nii hoolitses Tohisoo mõisnik ise veskikivide vahetuse eest iga viie aasta tagant, ning ka raua- ja puuosade korrashoiu ja parandamise eest. Mölder teotses ainult veski puutööde kallal.

Veski oli tavaliselt töös üks paar veskikive. Kahe või enama

Hagudis on tänapäeval säilinud 19. sajandist pärit kivist tuuleveski, mis paikneb arvatavasti samas kohas 18. sajandi tuuleveskiga.

Foto: KATRI REINSALU

kivipaariga veskeid oli Põhja-Eestis vähe, näiteks Tohisool ja Vaimõisas olid veskitest rohkem kui üks paar veskikive, iga kivi-paari jaoks pidi olema ehitatud omaette vesiratas.

Mõisaveskite omamise vormid olid erinevad. Mõnedes kohtades renditi veskid välja möldritele aastate kaupa. Osaliselt oli rent rahas, enamasti aga viljas. Traditsiooniline tasumine toimus mativiljaga või nõuti üks nuumsiga aastas. Mõisad olid huvitatud puhta vilja saamisest veskitest, nii et jahu ei olnud

segatud aganatega, nagu seda lasksid endale teha talupojad. 1686. aasta sügisel oli Purila veski möldrilt tulnud mõisa mativilili segatud rohkete aganatega ning seda peeti sobilikuks toiduks vaid mõisa karjustele *Gutsherde* ja mõisatöölilistele.

Venemaa seaduste järgi oli veskipidamise ainuõigus mõisnikel (kuni 1871). 18. sajandil oli igas mõisas enam-vähem üks või mitu jahuveskit. Harjumaal oli 18. sajandi lõpul mõisa kohta keskmiselt 1,3 veskit. 1801. aasta Eestimaa kuberner aruande

kohaselt töötas Põhja-Eestis vähemalt 369 vesiveskit (neist 135 kiviehitist - Harjumaal 46, Läänemaal 34), 117 hollandi tuulikut ja u 696 pukktuulik-veskit, kusjuures viimased olid levinud peamiselt kubermangu läänepoolsetel aladel. Jahuveskite arvu kasv näitas samas teraviljakasvatuse laienemist. Sellel ajal lisandusid mõnedele vesiveskitele jahutegemise kõrval ka saeveski funktsioonid. Saeveskeid asutasid mõisnikud metsarikastes paikades jahuveskite juurde. 18.-19. sajandi pöördel oli neid Eestimaal vähemalt 38, osa neist olid nimetatud lauavabrikuteks. Saeveskid töötasid siis Kuusikul, Kärus, Kodilas ja Vahastus. Mellini atlas oli Vahakõnnu mõisa all Lihuveski vesiveski koos saeveskiga, 1810. aastast oli Vahakõnnus töötanud sae- ja kruubiveski.

Samal ajal lisandus Raplamaal teisigi veejõul töötavaid veskeid ja vabrikuid, värvikas näide nende kohta on Kuusiku. Siin töötasid alates 1770. aastate lõpust jahu- ja saeveski kõrval vaseveski *Kupferhammer*, tärklisepuudri vabrik, naelavabrik ja äädika pruulimiskoda *Essigbrauerei*. Kuusiku mõisas oli kaks kivist ehitatud suuremat jahuveskit. Neist üks oli varustatud ka kahe saeraamiga, millel töötati ainult varakevadel või sügisel suurvete ajal.

1776. aastal alustas mõisnik Hastfer tärgklise tootmisega. 1774. aastal oli mõisas kirjas kuus tellisepõletajat, seega valmistati vastavalt ehitiste tellise vajadusele telliseidki kohapeal. Mõisa oli koondatud hulk ehitusmeistreid. 1780. aastal alustas tööd valmishetatud Kuusiku vaseveski Tallinna, Narva, Vastseliina ja Põltsamaa veskite kõrval. Vaseveski asutamine oli ennekõike seotud viina valmistamisega, kus võeti üha suuremal määral kasutusse vaskkatlaid ja tõrsi ning destilleerimiskateltele paigaldati vaskkiivreid. Siinsed tootmiseseadmed olid valmistatud kohapeal. 1802. aastast hakati Kuusikul valmistama ka naelu.

(Järg 16. lk)